

Matjaž Kmecl

ZADRŽKI DO TRUBARJA IN NJIHOV PARADOKS

Slovenska predstava o Primožu Trubarju se neprestano mota okrog reči, ki vsaj za našo kulturno in celo narodno zgodovino niso bistvene. Pred sto leti, ob 400. obletnici reformatorjevega rojstva, je Ivan Prijatelj v enem temeljnih del naše trubarologije, v razpravi *Kulturni pomen slovenske reformacije*, opozoril na takšno zgrešenost, ko je v uvodu zapisal, da glede Trubarja grešimo, ker ga sodimo edino z verskega in protiverskega stališča ter da mu zato delamo krivico tudi kot verskemu reformatorju. – Ob tem je treba seveda takoj pripomniti, da je besedna dvojica versko in protiversko rabljena v kontekstu nekdanjega kulturnega boja med tako imenovanimi klerikalci in liberalci in da predstavlja nekakšen metonimični sinonim za (rimo)katoliško in ne(rimo)katoliško; Trubar je bil seveda globoko veren, saj je lep del svojega dela in življenja posvetil prav očiščevanju in resničnosti verovanja. Prijatelj je pač v omenjeni razpravi mislil na veroizpovednost/konfesionalnost.

Toda omenjeno poenostranjenje pogledov na Trubarja sploh ni ostalo omejeno na nekdanje klerikalce, Trubar kot goreč protipapist in polemični protikatolik je zlasti v predekumenskem času še kar naprej izzival (in izziva) podobne ugovore: z njegovo »nevernostjo«/nepravovernostjo poskušajo odriniti ob stran tudi dejstvo, da je zasnoval slovensko knjigo, poskrbel za njen tisk, da je sam napisal četrto stotnijo, to je polovico vseh protestantskih knjig, poskrbel na ta način za jezikovno normo in prakso, da brez njega ne bi bilo niti Dalmatina niti Bohoriča in njegove slovnice, da – z eno besedo in metaforo – ni bil »oče slovenske knjige«, temveč nekakšen antikrist. Še danes se sicer nekoliko sramežljivo, pa vendar iz uglednih ust sliši ponavljanje stare teze, da tisto s Trubarjevo knjigo oziroma protestantsko književnostjo pač ni bilo kaj zelo epohalnega; da bi se prej

ali slej že še našel kdo drug, ki bi za Slovence to postoril. Značilen primer v obliki znanstveno brezhibne razprave te vrste je prispeval v Reviji katoliške akcije 1943 sicer izjemno izobraženi teolog, univerzitetni profesor in med drugim specialist za sholastično filozofijo Josip Turk – omenjena razprava je zgoščena in obenem razčlenjena revija načinov omalovaževanja Trubarjevih dosežkov; utemeljena pa na aksiomatskem prepričanju, da slovenstva brez katolištva ni in da je sleherni dejanje zoper katolištvo hkrati tudi dejanje zoper slovenski narod. Posledično, čeprav pri Turku že precej prej, je primerno povzdignilo škofa Hrena in njegove zasluge, Turk pa ostaja do današnjih dni njegov glavni apologet – vse pod formo skrajno eksaktne znanosti in korektnega deduciranja. – Ekumenska Cerkev je takšne poglede vsaj do neke mere in vsaj pogojno hvalevredno zmehčala; kar nekaj trubarjevskih slavnosti se ob poltisočletnici reformatorjevega rojstva dandanes dogaja tudi v katoliških cerkvah, kar nekaj predlogov zanje pa je bilo, sicer z nekakšno nelagodnostjo, tudi zavrjenih. Trubar ostaja v manj artikulirani zavesti slejkoprej pač predvsem krivoverec.

Prijatelj je v komentarju takšnega ocenjevanja zastavil vprašanje, ali je v 16. stoletju sploh bilo mogoče postoriti karkoli zunaj cerkvene družbe, in je seveda odgovoril, da ne: »V onih časih je imelo versko polje veliko širši obseg, nego ga ima danes. Zunaj vere takrat ni bilo kulture. Cerkvena tla so bila edino torišče vseh kulturnih dejanj.« Trubarja je ob tem celo imenoval »verskega apostola« in gorečneža ter retorično zahteval, naj nihče sploh niti ne razpravlja o njegovi vernosti, če nima tudi sam »živega čuta za verska vprašanja; verski indiferentnej pa naj o njem sploh molči«. Jezik je po Trubarju pač eden od »darov sv. Duha« in je bistven za stanje duha v slehernem človeku. Znano in že omenjeno formulo o prvenstvenosti (katoliške) vere pred jezikom je torej treba – po Prijatelju – obrniti: če naj bo vera resnična in prava, jo je treba razumeti, neprestano preverjati z evangelijskimi sporočili oziroma besedili, zveza z njimi pa je lahko samo jezik. – Pa spet ne katerikoli, ne nemški ne latinski ne grški, temveč tisti, ki naj bi bil vsakomur najintimnejši, od Boga dan – materinščina. Saj sta oba z Luthrom poudarjala, da sicer čisto dobro razumeta latinščino in Trubar povrh še nemščino, da pa je jezik vere lahko samo najosebnejši jezik, to pa je materinščina – za Luthra nemščina,

za Trubarja slovenščina. Vere in jezika ni mogoče zoperstavljeti ali celo zaporednostno ločevati, saj je jezik edini most v vero, ki jo z njim nenehoma gradimo in preverjamo. Prav zato je Trubar mnogokrat ogovarjal tudi svoje bralce, naj mu za Božjo voljo sporočijo, če najdejo kakšne »temne«, to je nerazumljive ali dvoumne jezikovne rabe v njegovih evangelijskih in drugih prevodih. Za ohranjanje verske čistosti se mu je zdelo to več kot pomembno; samo po sebi pa prav tako zgovorno govori o njunem medsebojnem razmerju v Trubarjevem delu ter o (malo)vrednosti omejevanja razprave na izključno »versko« in »protiversko« (po Prijatelju) raven.

Gre pa v to območje razmerja do Trubarja tudi njegovo današnje odrinjanje v rezervat prekmurske evangeličanske skupnosti. Njen odnos do velikega reformatorja je seveda lep in priznanja vreden; posvojili so ga, čeprav ostajajo slejkoprej edini, ki jih Trubar v preštovanju Slovencev ni nikoli omenjal. Veroizpovedno so pač njegovi in s tega vidika je seveda bolj njihov kot katerihkoli drugih Slovencev. S kulturno zgodovinskega in civilizacijskega vidika pa je njegova dediščina vsaj toliko kot od sicer zglednih prekmurskih evangeličanov od vseh nas. Tavčar je ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva v tem smislu vzkliknil: »Ali ne živi še v vsaki slovenski knjigi?, dasi je že zgnil zadnji njegov [Trubarjev] pepel v tuji zemlji? Ali ni še dandanes učitelj slovenskega naroda z vsako slovensko knjigo? Pretekla so stoletja in stoletja, kar je preminil, ali še danes je Primož Trubar s slovensko knjigo najvišji dobrotnik slovenskega ljudstva«. – Ne glede na kontekst nekdanjih polemik med klerikalci in liberalci, kakršen je bil v radikalni formi tudi Tavčar, govori ta njegova retorika zoper sleherno sektaško in enostransko razumevanje Trubarjevega pomena. Ne more si ga prisvojiti niti Društvo slovenskih pisateljev, ki bi bilo glede govorjenja o protestantskem utemeljevanju slovenske knjige še najlegitimnejši dedič, niti slovenske knjižnice – nihče izrecno; kajti s Trubarjem se je vsemu slovenskemu duhovnemu početu odprl nov, moderen svet; govorimo celo lahko o naših začetkih informacijske družbe. Kopitar ga je imenoval našega (kulturnega) Kolumba, za njim so to oznako ponavljali Metelko, Levstik in drugi.

Drug velik očitek, ki praviloma temelji predvsem na eristični taktiki, se oblikuje okrog hipoteze, da gre s Trubarjem in njegovimi

za vdor »tujosti« v avtohtoni slovenski svet. Ta vdor naj bi sčasoma pomenil raznaroditev Slovencev, njihovo ponemčenje; protireformacija, četudi še tako surova (posebej do knjige), naj bi zato bila slovenska narodna odrešitev. Malo je v to smer iz aktualističnih razlogov cikal celo Levstik; zadnja državna prireditve ob dnevu reformacije pa se je zelo opazno tudi vpregla vanjo – s Trubarjem se pač servisirajo različne politične ideologije, ne samo nekdanji klerikalci in liberalci. – Skoraj vse protestantske knjige so bile res tiskane na Nemškem; njihovo izhajanje so podpirali nemški gospodje, tudi temeljna veroizpovedna motivacija je prihajala odondod; Trubar si je spričo »revnosti« slovenskega jezika res pomagal z mnogimi germanizmi, tako naj bi bil slovenščini in slovenski stvarí škodljiv, toda govorjenje o nevarnosti odtujitve Slovencev zaradi protestantizma in njegovih virov, je na koncu koncev eden najšibkejših in najtanjših stereotipov pri zavračanju Trubarja. Prepričljivo so ga ob Prijatelju zavrnil tudi drugi poznavalci. Tako jezikoslovec Fran Ramovš: »Prva knjiga v našem jeziku je bila tiskana in izdana v tujini. Da v tujini, to ni bistveno; tudi prva angleška je bila tiskana in je izšla v tujini, v Flandriji, samo dobrih sedemdeset let pred našo. Bistveno pa je, kdaj je prva slovenska knjiga izšla, kdaj smo se mi s svojo živo besedo uvrstili mked civilizirane narode.« – Ivan Prijatelj pa s svojo značilno preprosto in vendar veljavno logiko: »Kje pa naj se uči neuk učenec, ako ne pri učitelju, danem mu od prirode? In kje naj bi se bili takratni Slovenci, ako ne pri sosedu Nemcu, ki se je poprej tudi učil pri izobraženejših sosedih. – Učitelji in izpodbujevalci so mogli priti Slovencem v oni dobi samo z Nemškega, in priznanje in slavo zaslužijo možje, ki so se odločili iti k njim v šolo. Ako bi ne bili tega storili, bi bil ležal naš jezik še dve in pol stoletji v pozabljenju. A prvi, ki bi ga bil potem pričel pisati, bi ga bil tudi pisal pod nemškim vplivom, in bogve kakšnega; imamo vzroke misliti, da še bolj ponemčenega.«

Tretja skupina zadržkov do Trubarja se je razvila šele sčasoma in se je oprla na družbeno razrednost; mnogo njegovih opredelitev se namreč nanaša bodisi na plemstvo in stanove, bodisi na »ubogi, preprosti narod« – vse pa so protislovne in očitno priložnostim po meri. Zdaj je pisal kaj proti kmečkemu uporništvu, zdaj so se mu ti njegovi sodeželani smilili v dno duše; nespremenljiv je ostajal očitno

samo v stališčih do Turkov, ki pa so mu bili v veliki meri tudi kritje pred morebitnimi očitki, da deluje proti plemstvu. Da ne bi kot pogosto ob takih priložnostih navajali Speransa, ki pa je protestante in kmečke punte nekako sintetiziral v narodno in razredno osnovo prihodnje slovenske državnosti, je bolj prepričljivo in slikoviteje pogledati kar Mirka Rupla, ki je sicer eden najbolj zaslužnih Trubarjevih biografov in zagovornikov. Ta je v Slovenskem poročevalcu 12. junija 1948 ob 440-letnici Trubarjevega rojstva objavil podlistek o njem: afirmativen in seveda poznavalski, v smislu povojnega »revolucionarnega« razpoloženja pa vendar tudi značilno družbeno razredno uglasen. Za zgled Trubarjevega družbenega (graje vrednega) oportunitizma je navedel precej znane reformatorjeve besede iz Katekizma 1575: »V pozemeljskih rečeh, kar se življenja in blaga tiče, so verni dolžni od svoje gospode in drugih silo in krivico trpeti ... Kadar ... pak ta gospočina previliko štviro, pravdo, činže, nove cole, aufšloge, tlake nalaga, terje inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov inu beričev obrečeni, ovadeni inu oblegani, da nim bode tu nih po krivici vzetu, štrafjani, v ječo vrženi, od nih imejna, zemel inu blaga pahneni, pregnani zavolo mitov etc. – tako silo ino krivico so ti verni dolžni volnu trpeti, nih tako nujo, revo, silo ino krivico zred sujo družino Bogu tožiti inu kratku nekar punte oli avštrije začinati oli sami sebe maščovati, koker so ... ti Vogri v tim 1508. lejtju inu ti Kranjci v tim 1515. inu ti Dolenci v tim 1573., ti Štajerji v tim 1528. bili sturili, oli so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni, obešeni inu na špice vtaknjeni.«

Toda ob tem je treba dodati, da je besede iz Ruplovega navedka pisal »ubogi predikant uboge slovenske cerkve«, ki je pri prosjačenju za denar, s katerim je tiskal svoje knjige, moral ugajati donatorskim gospodom. Bil je pač organizator, pragmatik, ki je imel svoje cilje skrbno in dosledno rangirane. Vedel je, da z odprtim rebeliranjem proti gospodi ne bo dosegel ničesar, pa če je imel še tako rad svoje ljudi in če bi jim še tako rad pomagal v njihovi silni bedi, o kateri je sicer stalno pisal in zoper njo vzneseno rotil vse okoli sebe. Toda če drugega ne, pa so bile spominsko še zelo blizu krvave in nasilne nemške kmečke vojne okoli 1525, pa tudi vrste manjših tlačanskih puntov, ki so se jih gospoda bali kot kuge; moral se je vsaj narediti, da svoje kmete odvrča od česa podobnega.

Na anekdotični način gre v območje »razrednih« zamer do Trubarja tudi priložnostno opozarjanje, da se nobena partizanska enota ni imenovala po njem; tako kot so se Levstikova, Gregorčičeva, Prešernova, Cankarjeva in še katera. Zdi se, kot da se »farmošter«, četudi še tako zaslužen in revolucionaren, preprosto ni zdel primeren za kaj takega. – Kakor se ni zdel sicer narodno podobno zaslužni liberallec Jurčič; ki pa so mu 1944 vsaj vzdali spominsko ploščo v rojstni dom – takoj nato so to »partizansko« ploščo domobranci tudi razbili, kar pa po svoje in na simbolni ravni prav tako pospominja na usodo Jurčičevega rašiškega rojaka in »narodovega« spomina nanj.

Vse omenjene tri skupine ugovorov zoper Trubarja so, to je jasno, instrumentalizacije, največkrat sprotne politične; s svojo enostranskostjo delujejo služnostno: iz tega ali onega razloga naj bi se bilo treba spomina na Trubarja znebiti, vsaj izbrisati kakršnokoli zaslužnost z njega. Če smo pravični, moramo celo priznati, da vse tri temeljijo na bolj ali manj sprejemljivih ali vsaj ugotovljivih argumentih, tako da same za sebe učinkujejo še kar prepričljivo. Toda v nekakšnem skoraj čudaškem sprepletu vseh troje negativnosti odločno potrdijo enega najodličnejših dogodkov v slovenski zgodovini. – Takole: Trubar je želel očistiti vero, ki je izginjala v posvetni gnusobi; odgovornost zanj je naložil slehernemu posamezniku; toda tega je bilo treba najprej opismeniti in izobraziti, ga opremiti z opismenjevalnim priročnikom, katekizmom in drugimi cerkveno-nabožnimi besedili; ker je za tisk potreboval denar, ga je edinole lahko naprosjačil pri »reakcionarnem«, neslovensko govorečem in čutečem plemstvu, razrednem sovražniku slovenske kmečke revščine – tega je torej pripravil, da je »sponzoriral« svojemu razrednemu in narodnemu sovražniku (kar se je pokazalo v nadaljnjem poteku dogodkov) prvo, niti ne maloobsežno literaturo, s tem pa odprl pot v začetke moderne informacijske in narodno samozavestne družbe. Torej je Trubar bil najprej verski reformator, dokazljivo se je oprl na nemško kulturo, skoraj barantal je z razrednimi sovražniki slovenske revščine, skupni imenovalc pod črto vsega trojega pa se kaže kot sijajen, pogojno moderen in skoraj množičen začetek slovenske književnosti ali kar slovenske novodobne civilizacije.

Težavna in zamotana logika, vendar deluje.